

СЕМАНТИКО-СЛОВОВІРНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ У ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті проаналізовано семантико-словотвірні тенденції віддієслівних іменників у мовній практиці і прескриптивних працях кінця ХІХ — початку ХХ ст. у контексті взаємодії різних функціональних різновидів літературної мови. Звернено увагу на динаміку семантичного перерозподілу в мові, зокрема розподібнення в процесі історичного розвитку словотвірних варіантів. На розширення чи звуження семантики слова впливають його стилістичні можливості, що є причиною розподілу в мові віддієслівних іменникових пар на пароніми, поняттєві синоніми і варіанти.

Ключові слова: літературна норма, мовна практика, семантичний перерозподіл, варіантність, синоніми, пароніми.

Семантико-словотвірні процеси, які виникають в одній зі сфер життя мови (функціональному різновиді), проникають в інші стилі, впливають на розвиток літературної мови загалом і на динаміку її норми зокрема. К. В. Ленець зазначає, що «літературна мова — це мова культури, будь-якої її сфери, будь-якого її вияву: науки, преси, радіо, театру, телебачення, кіно тощо»¹. Літературна мова живе доти, доки вона повноцінно розвивається в усіх функціональних різновидах. М. І. Навальна зазначає, що «взаємовплив і взаємопроникнення стилів вирізняє стилістичну систему української літературної мови на сучасному етапі»².

Динаміка розвитку мови позначається на оновленні, взаємовпливі книжних і розмовних мовних засобів, їх стилістичному функціонуванні. Г. М. Колесник зазначає, що «чіткої межі між книжним і розмовним немає, що є безперервна взаємодія і взаємопроникнення різних мовних шарів»³, і цей процес безперервний: деякі книжні, розмовні елементи в процесі історичного розвитку втрачають стилістичний відтінок, інші його зберігають. Завдяки зрозумілості й чіткому викладу інформації дієвим інструментом популяризації книжної лексики є публіцистичний стиль. Первинна номінативно-інформативна функція книжних слів у публіцистичних і художніх текстах часто нівелюється і вони сприймаються як нейтральні мовні засоби, обростають новою лексичною сполучуваністю, реалізуючи лексико-семантичний потенціал і збагачуючи словник літературної мови. С. Я. Єрмоленко зазначає, що «книжність, нейтральність, розмовність — ознаки, властиві всім типам

¹ Взаємодія усних і писемних стилів мови. — К., 1982. — С. 78.

² Навальна М. Динаміка лексику української періодики початку ХХІ ст. — К., 2011. — С. 11–12.

³ Взаємодія усних і писемних стилів мови. — С. 72.

текстів, стильові різновиди яких залежать від співвідношення відповідних мовних засобів»⁴. З погляду сучасної літературної норми деякі пари слів, утворених за схожими словотвірними моделями, можуть бути паронімами, синонімами, а на початку ХХ ст. або навіть у 60–80-ті роки ХХ ст. це були варіанти. Словотвірні варіанти, як правило, розподібноються, зрідка один з них зникає як надлишковий.

Семантико-словотвірні тенденції літературної мови простежуються на прикладі реалізації потенційних можливостей моделей віддієслівних іменників, які в сучасній українській літературній мові виконують одну спільну функцію — переведення дієслівних основ в іменникові. Їх афіксальне оформлення по суті визначає граматичний розряд та семантичне навантаження віддієслівних іменників.

Від дієслівних основ на **-а-** утворюються не лише безсуфіксні, а й суфіксальні іменники: *зріст* — *зростання*, *виріст* — *виросання*, *літопис* — *літописання*, *згин* — *згинання*, *клопіт* — *клопотання*, *оберіг* — *оберігання*, *блиск* — *блищання*, *наклад* — *накладання*, *виклик* — *викликання* тощо. Функціонування в мові таких спільнокоренових утворень часто ускладнює вибір мовцями правильного слова.

Безсуфіксні іменники — відносно давніші утворення. Вони мають традицію вживання в українській мові, відповідну фіксацію в словниках і внаслідок функціонування в різних стилях літературної мови отримують нові значення і відтінки, втрачають семантику процесуальності вихідного дієслова. На розширення чи звуження семантики слова впливають його стилістичні можливості. О. О. Тараненко зазначає, що «поряд з відмінностями стилістичного і структурно-словотвірного характеру між членами таких конкурентних пар існують також, що значно важливіше, відмінності семантичного плану»⁵. Це і є причиною розподілу в мові віддієслівних іменникових пар (безсуфіксне слово — слово з суфіксами **-анн-/-янн-**) на пароніми (чітко диференційовані слова) (*клопіт* — *клопотання*, *наклад* — *накладання*), поняттєві синоніми (*зріст* — *зростання*, *виріст* — *виросання*, *літопис* — *літописання*) і варіанти (*блиск* — *блищання*, *вереск* — *верещання*).

Пароніми виникли внаслідок розширення стилістичних і лексичних віддієслівних іменників, а також їх чіткого розмежування у зв'язку з вимогами окремих функціональних стилів.

Слово *клопіт* Словник Грінченка фіксує зі значенням «турбота, клопіт; занепокоєння» (2, 252)⁶. СУМ тлумачить його як «неспокій, хвилювання, зумовлені чим-небудь; турбота, тривога» (4, 187)⁷. Ця лексема через наявність конотативного значення має традицію вживання в публіцистичному, художньому і сакральному стилях літературної мови:

«Першим нашим повинне *клопотом* бути скасування параграфів Статуту Академії, котрий було ухвалено урядом Директорії, згідно котрому всі твори та доклади повинні викладатися на українській мові, а для викладання на російській мові потрібен кожний раз окремих дозвіл» (Україна,

⁴ Єрмоленко С. Нариси з української словесності. — К., 1999. — С. 281.

⁵ Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ — початок ХХІ ст.). — К., 2015. — С. 131.

⁶ Словарь української мови : В 4 т. / Упоряд. Б. Грінченко. — К., 1907–1909 (далі — СБГ).

⁷ Словник української мови : В 11 т. — К., 1970–1980 (далі — СУМ).

02.10.1919), «Але чому люди їм вірять, чому не завдають собі клопоту подумати, чому знову й знову дають ошукати себе? Я назвала б це — адаптованим розумом» (Л. Костенко), «Як людина живе на світі, то без клопоту ніяк не буде, а так щось і знайдеться» (Народні оповідання).

Слово *клопотання* — це іменник книжного походження, який виник в офіційно-діловій сфері спілкування. Згодом ця лексема втрачає первісний зв'язок з дієсловом, набуває нейтральної семантики (СУМ тлумачить як «писана заява, прохання про що-небудь, яке подають до офіційної установи» (4, 189)). Активізуючись у мові періодичних видань ще в 20–30-ті роки ХХ ст., воно входить і в інші стилі мови, напр.:

«Ліквідація неповаги до самих себе — неначе передумова будь-яких *клопотань* до органів влади» (Вологодська газета, 03.09.1918), «Та чи ж може бути за правило, що безпорадність становища втишує людське чуття? Тоді б ми були свідками прекрасного настрою в засуджених на страту, яким *клопотання* відмовлено» (В. Підмогильний).

В офіційних документах *клопотанням* називають письмове звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод:

«У виході з громадянства України може бути відмовлено, якщо особа, яка порушила *клопотання* про вихід, має невиконані зобов'язання перед державою або майнові зобов'язання, з якими пов'язані істотні інтереси громадян чи державних організацій, кооперативних та громадських об'єднань» (Літературна Україна, 21.09.1998).

Процесуальність, яка, як правило, наявна в інших іменниках з суфіксом *-анн*, у слові *клопотання* поступається місцем результативності дії. Через мову преси в активний ужиток входять сталі словосполучення з офіційно-ділової сфери: *клопотання про помилування*, *клопотання про прийняття в громадянство*, *порушити клопотання*, *клопотання відхилено*, *клопотання задоволено*.

Лексикографічні джерела і мовна практика засвідчують зміни в значенні слова *наклад*. СБГ тлумачить його як «1) витрати; утримання; 2) податок; 3) висвердлене в шматку дерева <...> вмістище для тютюну» (2, 494). Вживання слова *наклад* як синоніма до слова *збиток* було характерним для художнього стилю української мови ХІХ ст. і публіцистичного стилю початку ХХ ст.:

«[Храпко] Узявся за Перепадю се діло вести <...> А тільки мені шкода, що от ви, може, люди й небагаті, та в *накладі* застанетесь! От мені й хотілося б вам чим-небудь допомогти <...>» (Панас Мирний), «Англійські консерватори сьогодні в *накладі* і змушені придушувати профрух» (Вісти, 20.04.1917).

СУМ фіксує слово *наклад* зі значенням «те саме, що збиток» (5, 103), але з позначкою *розмовне*. Його вживання в значенні «видання, тираж» відбиває мовна практика кінця ХІХ — початку ХХ ст., напр.:

«Збільшення *накладу* українських книжок дозволило Канівському повітовому земству одчинити безплатні народні бібліотеки при земських школах у таких селах: Мало-Ржавецькому, Степанецькому, Григоровському, Трахтимирівському та ін.» (Маяк, 12.04.1912), «Основними питаннями, що його торкалися майже всі делегати, було збільшення *накладів* українських

книжок, газет і часописів» (Вісти, 06.04.1927), «Недавня американський уряд видав великим *накладом* нового закона, що не тільки старців, що без грошей їдуть з Європи, не пускати на беріг, а щоб були всі вони писменні, принаймні вміли читати по своєму рідному» (Маяк, 04.06.1912), «Українські видання виходять великим *накладом* і це наша нова перемога. Крім того, з огляду чуток, що Центральна Рада збирається сприяти їх поширенню, ухвалено було негайно передавати їх на села» (Вісник УНР, 21.12.1917).

У 40–80-ті роки ХХ ст. слово *наклад* витіснила лексема *тираж*. Під впливом позамовних чинників кінця ХХ — початку ХХІ ст. (відома орієнтація літературної норми на власне українські ресурси, перегляд спільних з російською мовою слів і їх значень) лексема *наклад* у значенні «видання, тираж» активізується знову і закріплюється в сучасному вживанні. Позначка *діалектне*, що є в СУМ, втрачає актуальність і слово стає загальноновживаним. Через мову преси лексема *наклад* проникає в усі стилі літературної мови: « — Все пишеш? — весело спитав Василь. Знайшовся один панок, який береться видати своїм *накладом* книжку» (В. Шевчук).

Утрачене первісне дієслівне значення в слова *наклад* — «покривати зверху чим-небудь, класти що-небудь зверху» зберігає лексема *накладання*. Суфіксальні віддієслівні іменники здебільшого мають книжний характер, що засвідчено в науково-популярних, офіційно-ділових текстах публіцистичного стилю:

«*Накладання* соціальних суперечностей на етнічну гетерогенність населення загрожувало цілісності таких [багатонаціональних] держав» (Літературна Україна, 23.08.1995), «Цілям очищення, а також стимуляції енергетичних центрів (чакр) служить і *накладання* хреста» (Черкаський край, 08.09.1997).

Синонімічні пари є найчисельнішими. Тут похідні іменники — і безсуфіксні, і суфіксальні — зберігають вихідне лексичне значення дієслова, проте перші внаслідок традиції вживання в різних стилях мови розширили лексичне значення, обросли новими відтінками, що вплинуло і на їх лексичну сполучуваність.

У словах *зріст* — *зростання* зберігається спільна сема дії за значенням «зростати», тобто «ставати більшим, вищим, довшим у процесі росту» (СУМ, 3, 709), напр.:

«У природі <...> існує кілька видів левітації: 1) суто природна (біологічна), властива всьому живому, що дає *зріст* і відносну свободу дії, <...> 3) по смертні — левітація душі: мертве тіло завжди важче за живе, тому що душа, як колева форма життя зменшує дію на тіло гравітаційних сил» (Культура і життя, 05.09.1998), «Там, де щось зникає, не варто волати про крах всього, оскільки поряд завжди існує основа, для якої розпад — це перегній і ґрунт майбутнього *зростання*» (Запорізька правда, 14.05.1994).

Але між ними теж помітна диференціація — у першому реченні слово вказує на результат, а в другому — на процесуальність.

Слово *зріст* закріпилося в мовній практиці і на позначення довжини тіла людини: «Дівчина була невелика на *зріст*, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина» (І. Нечуй-Левицький); в сучасному вживанні: «*Зросту* Василь середнього, тонкий у стані, в'юнкий, світлоокий, лобатий, світлочубий, — і чуб ледь кучерявиться, — верткий, непосидючий»

(Ю. Мушкетик). Порівняймо тлумачення у СБГ: «зріст — 1) зріст; 2) вік» (2, 184). Друге значення відходить на периферію мовного вжитку і кваліфікується як застаріле. Перше ж усталалося в словосполученнях *на весь зріст*, *у людський зріст*.

Слово *зростання* передає ще й дію за значенням «зростатися» — «з'єднуватися у процесі росту, утворюючи одне ціле» СУМ (3, 714). У мові публіцистичного стилю його вживання засвідчують тексти науково-популярного жанру, напр.: «У густому ялиновому лісі корені дерев зростаються приблизно у 30 дерев із 100. *Зростання* коренів дерев і зімкнутість їхніх крон підвищують вітростійкість рослин» (Хмельниччина, 23.03.1998).

Прозора семантика слова є визначальною для активного вжитку в офіційно-діловому, науковому і публіцистичному стилях, що сприяє закріпленню в мові усталених словосполучень: *зростання вартості*, *зростання виробництва*, *зростання цін*, *економічне зростання*, *інтелектуальне зростання*, *зростання чисельності населення*. У публіцистичному стилі можливе вживання слова з метафоричним значенням: «Відомо, проте, що так звані “*муки зростання*” — явище невідворотне» (Донеччина, 24.07.1999).

Вихідне значення дієслова зберігають іменники *виклик* — *викликання*, які диференціюються в сучасній мовній практиці через наявні семантичні відмінності. *Виклик* уживається на позначення прохання або вимоги з'явитися куди-небудь, пор.:

«Мама прислала *виклик* і візу. В червні полечу до Індії. Чи пощастить мені за два тижні бодай вдихнути аромату тайни, що сповиває чарівну Аріаварту?» (О. Бердник), «*Виклик* нам уже надіслали. Ми розглядаємо питання повернення колекції Дюрера, що створило б на Заході сприятливу для України думку міжнародної музейної громадськості і настроювало б нинішніх володільців по-іншому ставитися до незаконно переміщених українських цінностей» (Україна. Європа. Світ, 17.06.1997).

Усталеним у мові є словосполучення *з'являтися на виклик*, що активізувалося у зв'язку з розвитком офіційно-ділового стилю української мови в кінці ХХ ст. і поширенням у пресі, напр.:

«Часом, голову схопивши в руки, з болем думаєш, що ж то за суспільство..., в якому далі доводиться жити, *з'являтися на виклик* до всіх, хто думає, що він влада? <...> в якому вчорашні радянські й інтернаціоналізатори української культури настільки розперезалися, що починають цинічну атаку проти тих, хто ту культуру намагався рятувати в жорстоких умовах тоталітарного суспільства» (Голос України, 17.12.1992).

Слово *виклик* традиційно вживається в значенні «заклик до змагання, до участі в чому-небудь» (СУМ, 1, 408), пор. у СБГ «крик, вигук» (1, 163), напр.:

«Навіть хлопці почали ухилитися від Тереньового товариства. Тільки зовсім одчайдушні голови не покидали його, в їхньому поведженні був *виклик*, злісна задиркуватість. Це були голодранці» (С. Васильченко), «Мають бути обговорені питання, пов'язані з поживленням економічного співробітництва та пошуками шляхів боротьби зі злочинністю в регіоні, а також тенденціями світового розвитку і *викликами* безпеці та стабільності» (Вечірній Київ, 25.09.1999).

Поширеними в мові є вислови *говорити з викликом*, *кидати виклик*:

«Тепер, розгортаючи книжку, Марта ніби кидала *виклик* усій історії літератури й людського кохання» (В. Підмогильний), «Легалізація відносин центру та регіонів (тобто, по суті федералізм, хоч і необов'язково закріплений офіційно) *кидає виклик* нашому суверенітету, але цілком відповідає інтересам Президента, оскільки означає зникнення формальної основи комунікативного регіоналізму й підвищує ефективність управління» (Сільські вісті, 19.01.1995).

Викликання зберігає властиву більшості іменників з суфіксом **-анн/-яни-** семантику процесуальності дії і вживається переважно в науково-популярних текстах публіцистичного стилю, напр.: «Вчені почали застосовувати різні варіанти електричного струму для *викликання* сну і наркозу» (Культура і життя, 07.09.1997).

Різновидові форми вихідних дієслів визначають семантику слів *виріст* і *виростання*. *Виріст*, утворене від дієслів доконаного виду *вірости* і *віростити*, може позначати «результат дії, реальне збільшення чогось». У такому значенні це слово активно функціонувало в мові преси початку ХХ ст., напр.:

«Комуністи були страшенно обурені *виростом* добробуту селянства і палили села та пашню в копах» (Україна, 26.09.1919), «*Виріст* нашої національної свідомости відчутний: ми впроваджуємо рідну мову в школи, закладаємо основи української державности» (Вістник УНР, 09.01.1919).

Показовою для того історичного періоду була лексична сполучуваність слова *виріст*: *виріст добробуту*, *виріст науки*, *виріст свідомости*, *виріст патріотизму*. Слово *виріст* у такому значенні фіксують лексикографічні джерела кінця ХІХ — початку ХХ ст. СБГ, а також СУМ⁸. Має воно традицію вживання і в художньому стилі літературної мови, напр.: «О дзвоне крапель весняних, / О брость набрякла на деревах! / Хіба ж не треба рук моїх / Для *виросту* садів вишневих?» (М. Рильський). У другій половині ХХ ст., як засвідчує мовна практика, слово *виріст* у такому значенні вживається рідше, натомість активізується книжна лексема *виростання*, яка має семантику незакінченості процесу, поступового збільшення, зміцнення розвитку чогось:

«Микола Хвильовий далі розвиває цю тезу про історичну неминучість виборення українським народом своєї незалежності і застерігає від спроб “затримати цей природний процес” виявлення самостійного *виростання* нації в державну одиницю, інакше це внесе “елементи хаосу в світовий загальноісторичний процес”» (Наддніпрянська правда, 14.09.1990).

Традиційне вживання в українській мові фрази *на виріст* — тобто «більший, ніж треба; з розрахунком, що дитина виросте (про одяг, взуття)», пор. у СБГ «виріст, на виріст» (1, 182): «—Ну, як воно, сину? — обертається од печі мати. Ой, спасибі, мамочко <...> Як же ви без мірки? — А що там міряти в тобі: шкірку та дірку? Вузькі [галіфе] будуть — розтягнемо, широкі — підшиємо, довгі — *на виріст* будуть» (М. Стельмах).

Значення дієслова *вірости* наявне у вживанні слова *виріст* на позначення виступу на живому організмові в текстах науково-популярного жанру: «Уродженка Венесуели жаба-рогатка з родини свистунів. Дуже яскрава і гар-

⁸ Український лексикон кінця ХІХ — початку ХХІ ст. Словник-індекс : У 3 т. — К., 2017 (далі — УЛ).

но забарвлена, а над очима у неї загострені *вирости*, подібні до ріжок. Звідси і назва» (Чорноморець, 03.10.1999).

СУМ з позначкою *діалектне* подає значення слова *виріст* — «зріст»: «На *виріст*, і на силу й на личко у батька удавсь» (Марко Вовчок). Ця ремарка залишається доречною і сьогодні.

Серед синонімічних віддіслівних іменників є пари слів, у яких на першому плані залишається ознака результативності (безсуфіксні іменники) і *процесуальності* (іменники з суфіксом **-анн-/-янн-**): *згин* — *згинання*, *літопис* — *літописання*, *оберіг* — *оберігання*, *живопис* — *живописання*. Усі вони зберігають основне значення вихідних слів. Перші набувають предметної характеристики: *згин* — «місце згинання» (не зафіксовано в СБГ), *літопис* — «хронологічний послідовний запис історичних подій, зроблений їх сучасником» (СУМ, 4, 531), у СБГ — «літопис» (2, 372), *оберіг* — «амулет, талісман» СУМ подає з позначкою *діалектне* (10, 432), але в останні десятиліття помітна тенденція до його загальнозживаності; у СБГ — відсутнє, напр.:

«Та що людина може бути нормальна тільки теоретично, то й графіка її дійсного психологічного стану в системі координат виглядала б неймовірно кривулею, якої *згинів* не змогла б узагальнити формула найвищої математики» (В. Підмогильний), «Окремий розділ, присвячений козакам, описи вірувань, звичаїв та обрядів українців містилися в Густинському *літописі*» (Карпатська Україна, 04.03.1993), «Окрайчик хліба клали в колиску новонародженому — як *оберіг* і приносили з поля дітям, як гостинець від зайчика» (Старожитності, 12.09.1997).

Ці слова рідко вживаються в переносному значенні (переважно у художньому стилі): *згин* — «загибель» (СУМ, 2, 89), *літопис* — «послідовний запис будь-яких подій, історія чого-небудь» (СУМ, 4, 531). Проте і в таких випадках вони залишаються іменниками на позначення результату дії:

«Коли прозираю майбутнє, / Я бачу — чигають на мене / дві небезпеки: / Скін тілесний і душі гріховний *згин*» (І. Драч), «Таким чином, мій рукопис мусить бути оздоблений не тільки заставками, кінцівками, заглавними літерами, не тільки великою кількістю ілюстрацій, а й фотографіями. Зробити все рукою любовно і досконально, як твір життя, *літопис*» (О. Довженко).

Утворення з суфіксом **-анн-/-янн-**: *літописання*, *згинання*, *оберігання* виразно передають семантику незакінченості дії, напр.:

«Давньоруська мова була в добу Київської Русі знярядям не тільки художньої літератури, *літописання*, а й мовою законодавства та діловодства, офіційного і приватного листування. Отже, вона фактично була мовою державною» (Край, 05.05.1994), «Спортивний термін *хвиля* — це назва гімнастичного руху, що складається з одночасного *згинання* і *розгинання* в кількох суглобах усього тіла спортсмена або його окремих частин» (Донеччина, 09.04.1997).

Різностильове вживання слів *блиск* — *блищання* сприяє розрізненню їх у мовній практиці:

«Перш за все треба було знати, що в Росії головне імперське дзеркало стоїть точно, протирається для *блиску* регулярно, і механізми системи гостронаправлених антен чітко відрегульовані» (Л. Костенко), «Ступивши на місячну поверхню, американські астронавти були вражені її *блищанням*: безліч дрібних ямок різного діаметра, виповнені скловидною речовиною,

виблискували немов замерзлі калюжки» (Культура і життя, 17.09.1997) — про «яскраве сяяння, світіння як результат і як процес» (СУМ, 1, 132).

Обростання слова *блиск* переносними значеннями помітне у вживанні метафоричних конструкцій: «Я не з тих людей, що тішать себе ощадними книжками або заради сторонніх очей зовнішній *блиск* наводять, а самі нові дірки в пасках проколюють» (В. Дрозд). Тут *блиск* ужите в значенні «багатство, розкіш, пишнота» (СУМ, 1, 132).

Слова *щебет* — *щебетання*, *вереск* — *верещання*, *брязкіт* — *брякання* та ін. внаслідок виразних конотативних значень мають обмежену сферу вживання — переважно в художньому стилі. Комунікативна, інформативно-пізнавальна функції мови підпорядковуються в цих стилях естетичній функції. Тут зміст часто передреє формі вираження думки. Стель не вимагає конкретного, однозначного розуміння поняття. Це й допусає можливість функціонування не лише синонімів, а й варіантів:

«Раптом звідти долинає хтивий дівочий *вереск*. Високий дідусь витягає суху шию, уха його нашорошені, як у зайця» (В. Стус), «Тільки що він [Омелько] вийшов і пан становий знову почав вчитувати мені список, як знову до нас донеслося чиєсь нестерпне *верещання*» (Панас Мирний).

В українській літературній мові функціонує також цілий ряд спільнокореневих пар іменників на позначення опредметненого процесу дії, які внаслідок взаємодії стилів увійшли до активного загальномовного словника. Це переважно похідні від префіксальних дієслів доконаного і недоконаного виду, напр.: *вияв* — *виявлення*, *розподіл* — *розподілення*, *відступ* — *відступлення*, *розкол* — *розколення*, *уява* — *уявлення*, *оздоба* — *оздоблення* та ін. Кожен з них має причину своєї появи, традицію вживання в різних стилях мови, а також відмінності у вживанні.

Творення віддієслівних іменників з нульовим суфіксом в українській мові є дуже давнім і надзвичайно продуктивним упродовж усього її історичного розвитку, їх фіксує СБГ як єдині можливі віддієслівні похідні такого типу: *вияв*, *відступ*, *поділ*, *оздоба*, *прослава*. Згодом вони втрачають первісне значення процесуальності, пор.:

«Сьогодні інтелігенція «завоювала» собі честь стояти на третьому місці після робочих і селян. Знаменний розподіл. Кажу собі — людино, пам'ятай — вища твоя мета — стати на третє місце, на місце найвище, найдостойніше, найпрогресивніше» (О. Довженко), «Прокуратура повинна діяти тільки від імені законодавчої влади, що <...> сприятиме урівноваженню балансу, *розподілу* влад на законодавчу, виконавчу та судову» (Голос України, 16.09.2003).

У мові періодичних видань активно функціонують вислови з офіційно-ділової сфери життя суспільства: *розподіл майна*, *розподіл землі*, *розподіл обов'язків*, *розподіл національного доходу*, *розподіл за розділами*, *розподіл за галузями економіки*. Тут на перший план виходить не процес, а результативність дії, її локативна ознака.

Розгортання, протяжність дії у часі та просторі є основою семантики іменників із суфіксом *-ення*, пор.: «*Розподілення* природних катаклізмів по певних географічних місцевостях нерівномірне і непередбачливе, це складний процес всіх епох і всього історичного життя народів» (Сільські вісті, 21.07.2005). Процесуальність наявна і в таких висловах: *розподілення сфер впливу*, *розпо-*

ділення навантаження, розподілення товарів, розподілення прибутку. Суфікс **-ення** є одним з найпродуктивніших засобів абстрактних іменників середнього роду. Утворився він шляхом перерозкладу пасивних дієприкметників минулого часу на **-н-**, **-т-**, що походять від дієслівних основ із суфіксом **-а-**, **-й-**, **-ва-**, **-ова-**. Унаслідок фонетичних процесів приголосні перед давнім простим суфіксом **-ѣ** (**-иє**) подовжилися⁹.

Дослідники стверджують, що іменники з суфіксами **-еньє**, **-ениє** уже функціонували в найдавніших пам'ятках як старослов'янських, так і давньоруських. Вони були характерні для абстрактних та збірних іменників¹⁰. Порівняно часто вони зустрічаються і в українських грамотах XIV–XV ст.

Художні й публіцистичні тексти кінця XIX — початку XX ст. засвідчують уживання віддієслівних іменників з суфіксом **-ення**, напр.:

«Отже, стоячи біля вікна, можна було мати все життя міста на очах та тішитися його різноманітним *виявленням*» (В. Підмогильний), «Наша політика є *виявленням* мирного настрою влади і народу, намагання впорядкувати взаємини угодами. Це залишається і на майбутнє» (Вісти ВЦВКР, 08.04.1927).

Слова *вияв* — *виявлення* часто вживаються в науково-публіцистичних текстах. Так, перше є складником словосполучень *вияв якості предмета*, *вияв мови*, *вияв мислення*, *вияв почуттів*, *вияв особистої свободи*, *вияв територіального субстракту*, *вияв уваги*. Тут ідеться насамперед про «форму вираження чогось, те, у що втілюються, виливаються певні явища і предмети» (СУМ, 1, 435).

Деяко інша семантика й інші акценти розкриваються у словосполученнях: *виявлення підготовленості розчину до хімічної реакції*, *виявлення органічних речовин у воді*, *виявлення властивостей і якостей предмета*. Тут на першому плані — значення процесуальності дії, її тривалості в часі, вона не передбачає результату, адже утворено іменник від дієслова недоконаного виду¹¹, пор.: *виявити* — *вияв* і *виявляти* — *виявлення*, напр.:

«Зміст відомостей, що становлять державну таємницю<...> Відомості <...> про підвищення перешкодозахищеності можливостей *виявлення* малорозмірних цілей на фоні рельєфу місцевості, моря, метеоутворень» (Тижневик Галичини, 23.10.1999), «У ній [у книзі “Безхребетна Іспанія”] “Ортега вперше виклав свою струнку і цілісну теорію аристократизму як культурної норми, зразки поведінки в усіх життєвих *виявах*, які більшість повинна наслідувати”» (Україна молода, 23.10.2007).

Значення тривалості дії, процесуальності є визначальним у словах *відступлення*, *розколення*, *оздоблення*.

Упродовж історичного розвитку мови безсуфіксні іменники жіночого роду й іменник із суфіксом **-ення** диференціювалися: *ухвала* — *ухвалення*, *уява* — *уявлення*. *Ухвала* — це «рішення з'їзду, конференції, зборів, наради і та ін., прийняте внаслідок обговорення яких-небудь питань; резолюція; розпорядження органів державної влади» (СУМ, 10, 526). Публіцистичний стиль

⁹ Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. — Ужгород, 1960. — С. 129.

¹⁰ Вайан А. Руководство по старославянскому языку. — М., 1952. — С. 102–103.

¹¹ Безпояско О. К., Городенська К. Г. Морфеміка української мови. — К., 1987. — С. 81.

популяризує словосполучення з офіційно-ділової сфери: *ухвала конференції, ухвала Ради Європи, ухвала зборів, ухвала сесії Верховної Ради України, соборна ухвала, судова ухвала* тощо, функціонують вони і в художньому стилі, напр.:

«В *ухвалі* засідання зазначено, що причиною стали форс-мажорні обставини щодо митного врегулювання. Чомусь, хоч як це дивно, вони дозрівали впродовж кількох місяців, а вибухнули, ну геть випадково, напередодні виборів» (Хмельниччина, 14.03.2006), «У Празі 25 березня 1923 року відбулася демонстрація українців-емігрантів проти *ухвали* Ради амбасадорів у Парижі про прилучення Галичини до Польщі» (Р. Іваничук).

Рідше вживається слово *ухвалення*. Воно має і вужчу сферу поширення — здебільшого публіцистичний і художній стилі, адже основне його значення — процес прийняття рішення, його тривалість упродовж певного періоду. Це слово вимагає певного тлумачення, розкриття змісту: *ухвалення пропозицій присутніх, ухвалення вимог щодо техніки безпеки, ухвалення законів*, напр.: «Найістотнішим у цьому процесі [перегляді традиційних поглядів на стосунки між англо- та франкомовною общинами] було *ухвалення* ряду законів, спрямованих на поліпшення становища франкофонів у Квебеку» (Черкаський край, 27.05.2006).

Слово *уява* СУМ тлумачить як результат «здатності образно створювати або відтворювати кого- або що-небудь у думках, свідомості» (СУМ, 10, 545). Це абстрактне поняття вживається здебільшого з прикметниковими означеннями: *дитяча уява, поетична уява, людська уява*. Часто воно виступає елементом іменних, прикметникових, дієслівних словосполучень: *людина з уявою, багатий на уяву, полинути в уяву*, які активно функціонують у публіцистичному й художньому стилях літературної мови:

«У мові цієї чудової буковинки з поетичною *уявою* з самого початку тріумфує життєва правда, правда факту, правда побутової картинки, правда деталей» (Літературна Україна, 23.08.2007), «Йому, людині з *уявою* і темпераментом, аж надто відомі були ці гарячки душі, що могли б його зовсім розхитати, якби він не вмів чинити їм постійного опору, протиставляючи їм волю й звичку панувати над собою, здавна вироблену» (В. Підмогильний).

Слово *уявлення* як абстрактний іменник закріпилося в мові зі значенням «розуміння або знання чого-небудь, яке ґрунтується на досвіді» (СУМ, 10, 545). Публіцистичний стиль засвідчує таку його лексичну сполучуваність: *скласти уявлення, уявлення про будову Землі, уявлення про досягнення біології, уявлення про науку*, напр.:

«В основі сучасних промислових методів виробництва монокристалічних волокон лежать *уявлення* про органічний зв'язок кристалів з реакційним середовищем» (Культура і життя, 23.09.1996), «Склалося в суспільстві *уявлення*, що живе він не як зрадник і ворог., а як визначний політичний діяч, державотворець, дипломат» (Літературна Україна, 20.09.2007).

Диференціювались у мові слова *різьба* — *різьблення*. СБГ *різьбу* тлумачить як «різьба, різноманітна робота» (СБГ, 4, 23). Фіксують його і фольклорні джерела, напр.: «Яворівського різьбяр Юру Шкрібляка знали не лише на Гуцульщині, а й у Відні, Варшаві, Будапешті. Пани приїжджали до нього і за півдарма купували його *різьбу*. Були хитрі вони, то й Юра Шкрібляк став хи-

трим» (Народне оповідання). Активно воно функціонує і в текстах періодичних видань: «Верхню частину ярма гуцули часто оздоблювали *різьбою*» (Культура і життя, 12.05.2008). Слово *різьба* називає «мистецтво вирізування малюнка, візерунка на якому-небудь твердому матеріалі» (СУМ, 8, 572). Прояви цього мистецтва позначають словом *різьблення*, напр.: «Косили б квіти правнуки дбайливі, покоївся б у склепі його прах. Увесь в *різьбленні* з дикої оливи оксамитовий стояв би саркофаг» (Л. Костенко). Часто ці слова переплітаються у значенні і функціонують як варіанти, адже відмінності між ними не настільки чіткі, пор.:

«Об'ємне *різьблення* — це фігурка людини, тварини, птаха, тобто виріб, який можна оглянути з усіх боків» (Вінничина, 25.03.1999) і «*Різьба* — <...> спосіб обробки дерева, каменю, кістки чи теракоти способом вирізання» (Сільські вісті, 09.06.1997).

Творення в мові за одним зразком кількох семантичних груп іменників (абстрактних і процесуальних) є причиною появи слова *оформленість*, яке дедалі частіше вживається як варіант до *оформлення*, напр.:

«<...> зразковий магазин, — це не тільки його *оформленість* чи наявність широкого асортименту товарів, а й висока культура обслуговування» (Черкаський край, 23.07.1996), «Кожен документ вимагає належної *оформленості* і юридичної правильності» (Волинь, 17.04.1999) і пор.: «Зв'язок елементів *оформлення* книжки з її характером і змістом обов'язковий» (Подолія, 12.06.2001), «*Оформлення* документів з питань громадянства України проводиться органами внутрішніх справ при особистому зверненні заявника за місцем його постійного проживання, а щодо осіб, які постійно проживають за кордоном — відповідними дипломатичними представництвами або консульськими установами України» (Тижневик Галичини, 15.05.2003).

Обидва слова вживаються в значенні «надання чому-небудь певного вигляду, форми, викінченості, довершеності» (СУМ, 5, 579). Проте поява слова *оформленість* не належить сучасності. Воно функціонувало в мові періодичних виданнях 60–80 років ХХ ст., а сьогодні лише розширює його стилістичні можливості. Мовна практика початку ХХ ст. засвідчує, що слово *оформленість* має вже усталену лексичну сполучуваність з абстрактними поняттями або термінами: *оформленість слова, оформленість думки, оформленість виразу, оформленість висловлювання* тощо, напр.: «*Оформленість* висловлювання допомагає розкрити його зміст, і зрозуміти, що ентузіасти-фермери виявилися неспроможними не тільки нагодувати державу, а й самих себе утримувати» (Культура і життя, 16.09.1999). Компонентом словосполучень з іменниками-назвами конкретних предметів, як правило, є слово *оформлення*. Таку лексичну сполучуваність засвідчує і художній стиль, напр.: «Закінчивши *оформлення* особистої справи, Гнат тяжко замислився і просидів так аж до обіду. Потім викликав Кузьму, дав йому п'ятірку і наказав принести з кооперації четвертушку горілки, два оселедці і пачку махорки» (Григор Тютюнник).

Через публіцистичний стиль увійшли до активного вжитку вислови з офіційно-ділової сфери мови: *оформлення документів, оформлення паспорта, оформлення візитки*, в яких наголошується на обробленні предмета відповідно до певних вимог. У часто вживаних словосполученнях *оформлення ялинки, оформлення міста, оформлення книги, оформлення території, оформлення одягу, оформлення залу* розкривається семантика «зовнішнього оздоблення предмета». Слово *оформлення* в мові періодичних видань має також широку

сполучуваність із прикметниками: *законодавче оформлення, суспільне оформлення, класичне оформлення, художнє оформлення, музичне оформлення, архітектурне оформлення, монументально-скульптурне оформлення, зовнішнє оформлення*, що зовсім не характерно для функціональної сфери лексеми *оформленість*.

В українській мові функціонують віддієслівні іменники книжного походження з суфіксами **-анн-/-янн-** (походить від дієслівного **-а-/-ниє, -нєє**) та **-єнн-/-єнн-** (з колишнього **-єниє, -єнєє**). Утворені від одного кореня з додаванням фонетично змінених афіксів, похідні часто не розрізняються в мовній практиці сьогодення, зокрема в публіцистичному стилі, пор.: *витрачання — витрачення, укладання — укладення, прилучання — прилучення, вивчання — вивчення, звертання — звернення*. Ці суфікси утворилися шляхом переходу пасивних дієприкметників минулого часу на **-н-, -т-**, утворених у свою чергу від дієслівних основ із суфіксами **-а-, -ї-, -ва, -ова-**; причому внаслідок фонетичних процесів приголосні перед давнім простим суфіксом **-ьн(-ин)** подовжилися¹².

Утворення з суфіксами **-аньн, -анин, -єньн, -єнин, -їньн, -їнин** нерідко виступали вже у найдавніших пам'ятках як старослов'янських¹³, так і давньоруських: вони були характерні для абстрактних іменників та іменників зі збірним значенням. Часто зустрічаються такі моделі в українських грамотах XIV–XV ст.¹⁴

У процесі історичного розвитку варіант з суфіксом **-нєє, -ниє**, перед яким відбувається чергування приголосного основи, унаслідок семантичної еволюції набирає конкретного значення наслідку дії. Утворення з суфіксом **-ання** — похідні від дієслів недоконаного виду зберігають значення певної процесуальності, тривалості дії. Екстралінгвальні чинники не завжди сприяли їх входженню в літературну мову. Гальмували цей процес нестабільність і нерівномірність розвитку деяких стилів (офіційно-ділового, наукового), з яких такі слова входили в активний ужиток.

Деякі іменники обмежувалися сферою вживання в художньому і конфесійному стилях, які в кінці XIX — на початку XX ст. тісно взаємодіяли, наприклад Г. Квітка-Основ'яненко чітко диференціює такі варіанти, як *прощання — прощення*. Іменник *прощання* позначає «процес розставання з кимсь або з чимсь» (СУМ, 8, 353):

«На *прощанні* випрохала Маруся у Василя сватаний платок» (Г. Квітка-Основ'яненко), пор. у І. Котляревського: «Сей галас і репетовання / Троян всіх в смуток привело; / Плаксивее з синком *прощанне* / У всіх з очей слізки тягло».

Слово *прощення* Г. Квітка-Основ'яненко вживає на позначення «певної поблажливості до кого-небудь, помилування» (СУМ, 8, 355), напр.: «Шельменко [виборному]: “Да собранную во множестві свинину і птицю уложи у особенні сани, та нехай чухрают за нами — у город, щоб було з чим явитися на *прощення* до пана справника старого — та й на поздоровление його благородия — кого пособерут”». Значення «просити пробачення» Г. Квіт-

¹² Бевзенко С. П. Зазнач. праця. — С. 129.

¹³ Вайан А. Зазнач. праця. — С. 230.

¹⁴ Гумецька Л. Нарис словотворчої системи української актової мови. — К., 1958. — С. 102–103.

ка-Основ'яненко передає у словосполученні *прощення просимо*: «*Прощення просимо*, ваше високоблагородіє! Шпак. Прощай, мой любезный! Когда что новое узнаешь, приходи!»! Так само диференціюються ці іменники і в СБГ, пор.: *процання* — «прощання, розлука»; *прощення* — «прошення» (3, 492). Їх загальнозживаність сприяла чіткому розрізненню в мові:

«Жаль тільки, що не послало життя моїй убогій матері щастя забуття лихого і щастя *прощення*» (О. Довженко), «Дорогий брате! Не знаю, чи маю право просити в тебе і в Катрусі *прощення* за свою довголітню мовчанку. Не обзивався, щоб не сполошити вашого життя» (Р. Іваничук), пор.: «За свято засинання й просинання, / За довші крила нашим літакам / І за *процання*! Вип'ю за *процання* — / Прощання ще не зраджувало нам» (М. Вінграновський).

Чітке розрізнення їх лексичних значень засвідчує і публіцистичний стиль, напр.:

«Ніколи не буде *прощення* радянському режиму за таємне знищення людей сталінською машиною репресій, зокрема й письменників у Биківні під Києвом» (Літературна Україна, 07.04.1998), «*Процання* з минулим для людини зі сформованою у радянський час свідомістю дається важко. Суспільні процеси можуть цей процес пришвидшити, але викоринити стереотипи вкрай важко» (Черкаський край, 23.08.1999).

Слова *розлучення* і *розлучання* по-іншому входили в мовну практику, оскільки було ще й слово *розлука*. Його нескладна форма сприяла закріпленню в мові чіткого значення «перебування далеко від когось близького, дорогого» (СУМ, 8, 353), пор.:

«Більш усього пам'ятуї, що ти ховаєш сьогодні, а тебе заховать завтра — і вже там не буде ніякої *розлуки*, і ніяке горе, і ніяке лихо нас не постигне» (Г. Квітка-Основ'яненко), «Я скучив по тобі, де небо молоде, / Два наших імені *розлука* вполювала / Й за руки їх, розлучених, веде, / Отак довіку б їх не розлучала» (М. Вінграновський).

Розлучання, яке СБГ ототожнює з *розлукою*, поступово виходить з мовного вжитку, стає рідковживаним. Натомість варіант *розлучення* (у СБГ тлумачиться як «відділення худоби з череди» — 4, 49) змінює свою семантику, пор. у СУМ — «припинення, розрив шлюбу» (8, 730), напр.: «*Розлучення* в Україні аж до кінця ХІХ ст. були рідкісним явищем: один випадок на 20 тисяч населення» (Культура і життя, 14.09.1996). Рідко цей іменник ототожнюється в мові зі словом *розлука*, тобто як «розставання, прощання з ким-, чим-небудь» (СУМ, 8, 730): «<...> вперше за три століття з'явиться можливість прийнятного для обох сторін [України і Росії] мирного *розлучення* і переходу на рівноправні стосунки» (Вінничина, 18.05.1995).

Інші варіанти із суфіксами *-ення*, *-ання* мають переважно книжний характер, обмежену сферу вживання, а тому й не завжди розподібноються. Такі пари слів, як *прилучання* — *прилучення*, *вивчання* — *вивчення*, *укладання* — *укладення*, *видалення* — *видалення*, *визначання* — *визначення*, *витрачання* — *витрачання*, *звертання* — *звернення*, не мають традиції вживання в художньому стилі, не фіксує їх і СБГ. Розвиток офіційно-ділового та наукового стилів української мови в кінці ХХ на початку ХХІ століть сприяє їх активному входженню в публіцистичний стиль і закріпленню в літератур-

ному слововживанні. Вони є в реєстрі СУМ, а також у нових тлумачних та перекладних словниках з офіційно-ділової сфери. Усі утворення на **-ання**, як правило, зберігають видовий показник основ недоконаного виду дієслова і відбивають процесуальність, незавершеність дії: «З чого починає наука вивчання будь-якого явища? Із спроб його систематизації» (Культура і життя, 14.04.1997). Значення «систематики незавершеної дії» містять часто вживані в публіцистичних текстах словосполучення: *вивчання структури дослідження, вивчання механізмів життєдіяльності, вивчання процесу утворення природних каменів, вивчання руху молекул*.

Похідні від дієприкметників доконаного виду дієслова з суфіксом **-ення** передають семантику закінчення опрацювання, дослідження матеріалу, напр.: «Проблема впливу генетично модифікованих продуктів рослинництва є відкритою і потребує *вивчення*» (Сільські вісті, 07.09.1999). Значення «очікування кінцевого результату дії або впевненість в ньому» містять словосполучення: *вивчення історії, вивчення правил дорожнього руху, вивчення іноземної мови, вивчення території заповідника, вивчення психології людини*, напр.:

«Вивчення історії становлення економіки незалежної України свідчить про серйозні прорахунки в її реформуванні на ринкових засадах» (Літературна Україна, 18.05.2002), *«Навчання в гімназії з поглибленим починається з 5 класу. Конкурси зазвичай великі, тож вступають найкращі з кращих»* (Донеччина, 12.09.1999).

Різні значення вже закріпилися в мові за словами *звертання* і *звернення*. СУМ подає таке тлумачення слів *звертання* — *звернення*: «дія за значенням *звертати* і *звертатися*» і «дія за значенням *звернути* і *звернутися*» (3, 730). Оскільки значення двох дієслів однієї видової пари (*звертати* — *звернути*, *звертатися* — *звернутися*) однакові, визначити особливості вживання похідних ще складніше. Проте мова для кожного з них знайшла окреме місце і свою сферу використання. У мові періодичних видань часто вживаються словосполучення: *звертання до народу, звертання до влади, звертання до президента, звертання до посадових осіб*. У цих висловах іменник *звертання* позначає опредметнене окреме значення дієслова *звертатися*, а саме «промовляти, писати, спрямовуючи свої слова, свою мову до кого-небудь» (СУМ, 7, 245), пор.: *звертатися до народу* — *звертання до народу, звертатися до посадових осіб* — *звертання до посадових осіб*. У вживанні слова *звертання* простежується акцент на усному чи письмовому називанні адресата, що відповідає, як правило, функціям кличного відмінка. Конкретна реалізація таких висловів у мові і є по суті *звертанням*, напр.:

*«Як слова-синоніми вони (іменники *щастя-доля*) часто вживаються в емоційних *звертаннях* для вираження гарячого почуття, симпатії та любові: «— Ти думаєш, мені легко тебе покидати? *Доле моя, щастя моє!*» — не наче простогнав Микола»* (І. Нечуй-Левицький), «<...> слова *пан, добродій* ще й досі вживаються як *звертання* у дипломатичному різновиді офіційної мови» (Деснянська правда, 23.05.1997).

Слово *звернення* наголошує на результативності дії, предметному вияві й реалізується у формі цілого оповіщення, розпорядження, заклику, привітальної промови, що адресовані як окремій людині, так і цілому колективі, організації. Через публіцистичний стиль в активний слововжиток входять

словосполучення *звернення громадянина до підприємства, звернення директора до працівників окремого підрозділу, звернення автора до читачів, звернення Президента до народу, звернення до підприємців*, напр.: «Громадяни мають право на працевлаштування і вибір місця роботи шляхом *звернення до підприємства, установи, організації, індивідуального селянського (фермерського) господарства і до іншого роботодавця*» (Черкаський край, 17.08.1998).

Слово *звернення* часто передає значення «удавання до чого-небудь у своїй діяльності, зосередження своєї уваги, своїх інтересів на чомусь» (СУМ, 3, 465): *звернення письменників до історії, звернення до образів поета, звернення до загальнолюдських цінностей*, напр.: «<...> класичні економісти <...> підтримували *звернення* економічної політики *до загальноприйнятих вартостей*, які базуються на філософських принципах з урахуванням економічних та позаекономічних міркувань» (Вечірній Київ, 12.09.1997).

Слово *вирішення* у мовній практиці зустрічається порівняно рідко і вживається у значенні «знаходити яку-небудь відповідь і розв'язувати питання» (СУМ, 1, 487). Основна сфера його функціонування — періодичні видання, а також офіційно-діловий стиль літературної мови: «Сучасна наука уже підходить до *вирішення* проблеми глобального потепління, зміни клімату» (Культура і життя, 15.06.1998). В усталених у мові преси словосполученнях *вирішення питань сьогодення, вирішення проблеми реконструкції житла, вирішення основних завдань економічного розвитку* наголошується на незакінченості дії, її початковому етапі.

Слово *вирішення* поширене в усіх стилях мови. Його конкретна семантика, що передбачає кінцевий результат, прозора:

«Але Ярині Федорівні, як звичайно й Варі, на тиждень було десять п'ятниць, і тому, зробивши одне *вирішення*, вони вже почали думати про протилежне» (М. Хвильовий), «У загальному або арбітражному суді на підставі вмотивованих заяв сторін може виникнути ситуація, коли розгляд справи не можна продовжити без *вирішення* питання про конституційність відповідного акту. І саме для *вирішення* цього питання такий суд зобов'язаний звернутись у компетентний орган — Конституційний суд» (Карпатська Україна, 18.04.1996).

Усталилися в мові поширені в пресі словосполучення *вирішення питань національної безпеки, вирішення завдань суспільного розвитку* тощо.

Слова *прилучання, прилучення* не зафіксовані у СБГ. Натомість тут є слово *прилука* (СБГ, 3, 421), яке тлумачиться як «приєднання». З часом воно витіснилося віддієслівними утвореннями *прилучання, прилучення*. Останнє вже на початку ХХ ст. зустрічається в наукових розвідках І. Франка: «В часі *прилучення* Галичини до Австрії ані у Львові, ані загалом ніде в тім краю не було театру». Функціонувало воно і в мові періодичних видань цього періоду історії літературної мови, напр.:

«Для *прилучення* усіх неписьменних до освіти Канівське повітове земство одчинило безплатні народні бібліотеки при земських школах у багатьох селах» (Маяк, 12.10.1912), «Ми просимо інтелігенцію створити умови для *прилучення* людей до національно-визвольного руху» (Вільне слово, 09.08.1917).

Згодом воно входить у художній стиль, зокрема в історичну прозу: «<...> у Празі 25 березня 1923 р. відбулася демонстрація українців-емігрантів про-

ти ухвали Ради амбасадорів у Парижі про *прилучення* Галичини до Польщі» (Р. Іваничук). У сучасній літературній мові, як засвідчують тексти періодичних видань, розширюється лексична сполучуваність слова *прилучення*, часто вживаними є словосполучення: *прилучення до духовних надбань, прилучення до культурних цінностей, прилучення до європейської спільноти*.

Слово *прилучання* внаслідок семантичної процесуальності, нерезультативності дії рідко вживається в офіційно-діловому та науковому стилях. Послугується ним переважно публіцистичний стиль, зрідка художній: «Сьогодні вимагає постійного *прилучання* дітей, молоді до культурних цінностей, духовних надбань нації. Це зупинить процес її самознищення» (Хмельниччина, 05.09.1999).

Різне значення в українській літературній мові закріпилося за словами *укладання* — *укладення, вкладання* — *вкладення*. Перша пара слів позначає певне упорядкування чогось. *Укладання* наголошує на незакінченості дії: «<...> його [Начка] думка, сильним зусиллям волі скерована в інший бік, працювала вже над *укладанням* нового розділу статті» (І. Франко). З різними семантичними відтінками функціонують у мові періодичних видань словосполучення: *укладання словника і укладення словника, укладання збірника і укладення збірника, укладання колії і укладення колії*, які вказують відповідно на незакінченість дії і на її конкретний результат.

Помітно розширюють семантику і сполучуваність слова *вкладання* — *вкладення*, пор.: *вкладання коштів, вкладання інвестицій, вкладання в науковий потенціал*, що позначають «тривалий у часі процес розміщення, входження чогось». Словосполучення *вкладення капіталу, довгострокові вкладення, капітальні вкладення*, зафіксовані в мові публіцистичного стилю, передбачають конкретні кошти, вкладені у виробництво, банківську сферу.

Віддієслівні іменники на *-ання, -ення*, які часто вживаються в усіх стилях, чітко розмежовують сучасні перекладні словники¹⁵ і мовна практика. Це сприяє обростанню слова певними семантичними відтінками, вживанню його в переносному значенні, пор. поширені у публіцистичних текстах словосполучення: *очищення організму, очищення деревини і очищення суспільства, очищення свідомості, очищення душі*.

Отже, непослідовність розрізнення іменників із суфіксами *-анн-/-янн-, -енн-/-єнн-* у мовній практиці є наслідком нестабільного розвитку офіційно-ділового та наукового стилів української літературної мови в ХІХ–ХХ ст. — сфер, з яких відповідні слова входили в публіцистичний стиль і закріплювалися в активному слововжитку.

Деякі пари слів, такі як *розлучання* — *розлучення, прощання* — *прощення*, через активне вживання в церковній сфері, а звідси і входження в художній та публіцистичний стилі, уже в ХІХ ст. диференціюються. Такі словотвірні моделі, «потрапивши до мовної системи художнього стилю, не втрачають свого специфічного забарвлення і набувають нових стилістичних функцій, що впливають із завдань художнього стилю — бути засобом образності, художньої виразності»¹⁶. Упродовж історичного розвитку мови формується їх

¹⁵ Тараненко О. О., Брицин В. М. Українсько-російський словник. Сфера ділового спілкування. — К., 2000. — 448 с.

¹⁶ Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови / За ред. М. М. Пилинського. — К., 1990. — С. 53.

лексична сполучуваність. Такі віддієсловні характеристики, як закінченість дії, процесуальність з часом у цих парах слів узагалі нівелюються.

У інших словах сема результативності, закінченості дії, з одного боку, і процесуальності, — з другого, залишається визначальною, пор.: *очищення — очищення, прилучення — прилучення, укладення — укладання* та ін.

Унаслідок активного розвитку офіційно-ділового та наукового стилів у ХХ ст., а також через взаємодію стилів літературної мови (офіційно-ділового і публіцистичного, публіцистичного і художнього, наукового і публіцистичного) вони набувають нових семантичних відтінків і стають загальноживаними.

Певною мірою книжний характер зберігають слова *вирішення — вирішення, звертання — звернення*, що вживаються переважно в офіційно-діловій сфері мови. Поширення цих мовних одиниць у публіцистичному стилі свідчить про їх адаптацію в мовному середовищі.

Вибрати правильну форму слова допомагають знання лексики, граматики, функціонально-стилістичних особливостей мови, лексикографічні джерела і мовне чуття. Відкритість мовної системи, її постійний розвиток, взаємодія стилів є причиною появи в мові не лише нових слів, а й значень, семантичного перерозподілу, що й відбиває мовна практика, традиція вживання слова в усіх функціональних різновидах літературної мови.

Т. А. KOTS'

SEMANTIC-DERIVATIONAL TENDENCIES IN THE FORMATION OF DEVERBATIVE NOUNS IN STANDARD UKRAINIAN OF THE LATE 20th — EARLY 21st c.

The article analyzes the semantic and word-formation tendencies of verbal nouns in linguistic practice and prescriptive works of the end of the XIX and beginning of the XX century. in the context of the interaction of various functional varieties of literary language. Pay attention to the dynamics of semantic redistribution in the language, in particular the phenomena of variability, synonymy, paronymy.

Word-formation variants in the process of historical development, as a rule, are classified; occasionally one of them disappears as excess. Extensions or narrowing of the semantics of the word are influenced by its stylistic possibilities, which is the reason for the distribution in verbally verb noun pairs of paronyms (clearly differentiated words), conceptual synonyms and variants.

Paronyms arose due to the expansion of stylistic capabilities and the semantic differentiation of options in connection with the requirements of individual functional styles. Synonymous pairs (in particular derivative nouns without value and suffix) preserve the original lexical meaning of the verb, overgrown with new semantic shades and forming different paradigms of lexical compatibility.

Keywords: literary norm, linguistic practice, semantic redistribution, variability, synonyms, paronyms.